

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

A MEXIKÓI OSZTRÁK ÖNKÉNTES SEREG MAGYARORSZÁGI KATONÁINAK ÉLETRAJZI ADATTÁRÁRÓL A LEGÚJABB KUTATÁSI EREDMÉNYEK TÜKRÉBEN

Egy 2014-ben megjelent munkánkban, melyben a Mexikót és a Hawaii-szigeteket is megjárt magyar katona, Jajczay József életrajzát dolgoztuk fel, az alábbi elhamarkodott és téves megjegyzést fogalmazzuk meg:

Habsburg Miksa 1864–1867 között fennálló mexikói császárságáról és az ekkoriban az osztrák önkéntes sereg, majd rövid ideig a mexikói császári nemzeti hadsereg tagjaként Közép-Amerika¹ földjén küzdő magyarokról kevés szó esett a hazai sajtóban, ugyanis a magyar társadalmat akkoriban más hírek kötötték le, tudniillik Európában is akadt elég tudósításra való hadi esemény, amelyekben korabeli szóhasználatlall élve hazánkfiak is szép számmal küzdöttek. Nyilvánvalóan a hazai közvéleményt jobban érdekelték az 1866-os évi porosz–osztrák, illetve olasz–osztrák háborúk, mint egy nagyon távoli egzotikus földrészen küzdő ezerfős magyar kontingens és egy Habsburg trónszerzési kísérlet sorsa. Azonban csekélyebb számú hazai tudósítás és visszaemlékezés ennek ellenére megjelent az österreichisches korpsra² vonatkozólag, amelyek szerencsére annál beszédesebbek.³

Ezzel szemben az elmúlt évek kutatásai azt mutatják, hogy a magyar sajtóban korábbi állításunkkal ellentétben igenis figyelmet szenteltek a mexikói eseményeknek a bemutatására, többek között a mexikói önkéntesek toborzásától a mexikói harcokon át egészen az egység feloszlásáig és hazaszállításáig.

A sereg 1864. évi toborzásakor a hazai lapok zöme hosszabb-rövidebb tudósításokban emlékezett meg a Mexikóba készülő önkéntesekről és toborzásukról. A *Vasárnapi Újság* hasábjain például a következőket olvashatjuk:

¹ Ezen lokalizáció is téves, ugyanis Mexikót földrajzilag hivatalosan Észak-Amerikához sorolják.

² Helyesen: *Österreichische Freiwilligenkorps*

³ *Bobay István*: Egy kalandos sorsú magyar huszár, Jajczay József élettörténete. Különös tekintettel a Hawaii-szigeteken végzett kapitányi és kiképzői tevékenységére és egyéb 19. századi hawaii–magyar történelmi kapcsolatok kérdéséről. Századok 148. (2014.) 747–777. 753.

Alig terjedt el a hire, hogy Miksa ausztriai főherceg a neki ajánlott mexikói császári koronát elfogadta: az egész osztrák birodalomban nagy lett a mozgalom, mind a katonai, mind a polgári pálya különféle osztályaiban s azonnal nagy számmal jelentkeztek, a kik elszánták magukat az új császárt tengerentuli nagy birodalmába követni. Nemsokára egy önkényes mexikói csapat felállítása el is lön határozva s megengedve, 5000 ember erejéig. El is kezdődött mindjárt a toborzás és szervezés.⁴

A *Családi Kör* egyik Mexikóról közölt írásának bevezetőjében a következőket közölte: „Az amerikai új császárság (értsd: II. Mexikói Császárság – a szerző) reánk nézve is érdekes, mert sok jó magyar vitéz szolgál a toborzott önkényes hadseregben.”⁵ Ezen időszakból a mexikói toborzásokkal kapcsolatos egyik legszellemesebb észrevétel a *Népbarát*ban jelent meg: „A mexicói hadseregbe néhány magyar is belépett, magunk is ösmerünk két volt huszártisztet, kik a krokodilusok hazájába mennek szerencsét próbálni. Ám, menjenek, hanem ha valami, a töltött káposzta haza hozza őket.”⁶

A magyarországi katonák állományszámának kérdése és Tardy Lajos szerepe a kutatásban

A mexikói osztrák önkéntes sereg toborzása 1864 folyamán kezdődött meg. A sereg katonáit Laibachban (a mai Ljubljánában) gyűjtötték össze és képezték ki. Kiszállításuk 1864 végén kezdődött meg, és több ütemben zajlott. Az osztrák önkéntesek Mexikóban a megszálló francia erők főparancsnoka,⁷ a később a metzi kapitulációról elhíresült Bazaine marsall alá tartoztak, főhadiszállásuk Puebla városában (teljes nevén: Heroica Puebla de Zaragoza;

⁴ Vasárnapi Újság, 1864. december 11. 541.

⁵ Családi Kör, 1865; 11. sz. 242.

⁶ Népbarát, 1864. április 24. 203.

⁷ Az 1860-as években Észak-Amerika a katonai konfliktusok időszakát élte. 1861 áprilisa és 1865 áprilisa között zajlott le az Amerikai Egyesült Államok polgárháborúja, míg 1861 decemberétől Mexikóban egy külföldi katonai intervenció vette kezdetét. Ennek az első időszakában Franciaország mellett Spanyolország és Nagy-Britannia is részt vett, azonban a brit és spanyol erők hamarosan távoztak a latin-amerikai országból. A francia csapatok tovább folytatták a hadműveletet, mely 1863-ban a főváros elfoglalásához, a Benito Juárez vezette mexikói köztársasági kormányzat meneküléséhez (az ország északi részére) és a III. Napóleon által támogatott második Mexikói Császárság kikiáltásához vezetett. Mexikó trónjára I. Ferenc József legidősebb öccsét Habsburg Miksa főherceget hívták meg a mexikói konzervatív körök, aki 1864-től 1867-ben bekövetkezett kivégzéséig volt az ország uralkodója, miközben Juárez republikánus árnyékkormányja mindvégig működött (a legtöbb mexikói szakirodalom az 1861–1867 között Mexikóban lezajlott eseményeket francia intervencióként tárgyalja). A II. Mexikói Császárság sorsát a francia expedíciós erőknek az 1866 második felétől meginduló kivonása pecsételte meg. A nevezett időszak történetét bővebben ld. Nueva historia general de México. *Josefina Velásquez García* et al. México. 2018. 464–478.

Puebla szövetségi állam) volt, 1865 és 1866 során számos kisebb összecsapásban és nagyobb csatában is részt vettek. Habsburg Miksa mexikói császárságának pozíciói a francia csapatkivonások következtében 1866 utolsó hónapjaira rendkívül meggyengültek. Ekkora már súlyos ellátási zavarokról és működési nehézségről panaszkodnak a résztvevők. Az egységet végül 1866 decemberében oszlatták fel, az önkéntesek zöme hazatért, és csupán egy szűk csoport folytatta a háborúskodást uralkodója oldalán.⁸ Az *Österreichische Freiwilligenkorps*ban a fennállása során Walter Klinger kutatásai szerint több mint 7000 katona szolgált. A sereg felépítését tekintve három vadászrezredből (egyenként 6-6 zászlóalj), egy huszár- és egy dzsidas- vagy ulánuszrezredből (5-5 század), három hegyi tüzéralakulatból (és hozzájuk tartozó szállító alakulatokból), két utászalakulatból és további kiegészítő egységekből (helyőrségi, hadiraktár-védelmi és rendfenntartó egységek, szállító csapatok, katonai csendőrség,⁹ tábori egészségügy) állt. A sereg nemzetiségi összetétele leképezte a birodalom sokszínűségét. A Bécsben őrzött katonai anyakönyvek szerint cseh, horvát, lengyel, magyar, olasz, osztrák, szerb, szlovén, román, rutén stb. önkéntesek sokasága hajózott el Mexikóba, hogy ott Habsburg Miksa seregében szolgáljon.

Ahogy azt a fenti periodikaidézetekből is láthattuk, a mexikói kalandhoz csatlakoztak a történelmi Magyarország területéről is önkéntesek. De vajon mekkora lehetett a pontos számuk?

Készülő doktori disszertációnk egyik fő célkitűzése annak megállapítása, hogy a mexikói osztrák önkéntes seregben mekkora volt a magyarországi állományok pontos létszáma. Ehhez kapcsolódóan célul tűztük ki egy teljes körű életrajzi adattár összeállítását és annak propozográfiai szempontú vizsgálatát. Mielőtt azonban ismertetnénk kutatási eredményeinket, elengedhetetlen annak ismertetésére, hogy a korábbiakban milyen adatok láttak már napvilágot a magyarországi állományszámra vonatkozóan.

Jelenlegi ismereteink szerint az első olyan munka, amely a mexikói kalandban részt vett „magyar katonák”¹⁰ létszámát illetően közöl adatokat, a két világháború között, 1933-ban jelent meg. *A magyar katona vitézségének ezer éve* című összefoglaló jellegű hadtörténeti szakmunka négy oldalon keresztül tárgyalja a „mexikói expedíció. (1861–1867.)” magyar szempontú történetét. Úgy tűnik ennek szerzői már levéltári okmányok ismeretében közölték az alábbi adatokat: „A légióban összesen 1041 magyar ember szolgált, még pedig 159 tiszt és 882 legénységi személy. Az utóbbiak közül 403 volt gyalogos és vadász, 366 huszár, 16

⁸ Az osztrák önkéntes sereg történetéről bővebben ld.: *Walter Klinger: Für Kaiser Max nach Mexiko. Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864-1867.* Wien. 2013.

⁹ Uo. 62.

¹⁰ Mivel az általunk ismertetett korábbi kutatások és jelen projekt is a történelmi Magyarország egészét teszi a vizsgálat tárgyává, ezért inkább a magyarországi jelzött részesítjük előnyben, mivel számos magyarországi nemzetiség tagjai is csatlakoztak a vállalkozáshoz.

dzsidás, 67 tüzér és 30 utász. A hadjárat befejezése után Mexikóban maradt és az ottani köztársasági seregbe átlépett 11 tiszt és 150 katona, a többi hazatért. A magyar tisztek és katonák között Miksa császár 214 harcost tüntetett ki részben a Guadalup-rend¹¹ tiszti és lovagkeresztjével, részben pedig vitézségi érdemekkel. Az utóbbi kitüntetést csak legénységi személyek kapták, akik közt 13 arany, 93 ezüst és 92 bronz katonai érdemérmét osztottak ki. A légio magyar századainak vesztesége összesen 177 főre rúgott. Elesett, illetve sebesülés folytán elhalt Deák Sándor és Ketskemény István huszárhadnagy és 34 közember, hadifáradalmak és betegségek következtében elhalt 52, eltűnt 26, hadifogságba esett 63 ember.¹²

Ezt követően több mint fél évszázadot kellett várni arra, hogy újabb eredmények szülessenek a magyarországi állományadatokról. Az 1980-as években Tardy Lajos (1914–1990)¹³ volt az a kutató, aki mélyreható vizsgálatokat folytatott a témában, és újabb eredményeket közölt a magyarországi állományszámra vonatkozóan. Tardy tudományos munkássága elsősorban a külföldi–magyar történelmi kapcsolatok feltárására irányult. Életének egyik legutolsó vállalkozása volt a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált magyarországi katonák történetének az aprólékos feltárása és egy monográfiában történő közreadása. Mint fia, Tardy János elmesélte, édesapja a bécsi Kriegersarchivban és több hazai közgyűjteményben évekig dolgozott a szakirodalmak és források gyűjtésén, valamint több, Mexikót megjárt

¹¹ Helyesen: Guadalupe-rend.

¹² A magyar katona vitézségének ezer éve. II. Szerk. *Pilch Jenő*. Bp. 1933. 479.

¹³ Tardy Lajos 1914-ben Budapesten született Kallós Lajos néven (a család később vette fel a Tardy nevet). A két háború között jogi tanulmányokat folytatott: 1937-ben diplomázott a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Ezt követően előbb katonai szolgálatát töltötte (1937. október – 1938. november), majd több ügyvédi irodánál is dolgozott („ezek között említendő dr. Kenéz Miklós, dr. Hidas Sándor és dr. Dósa Ottó ügyvédi irodája”). 1942-ben bírói és jogi szakvizsgát tett, „s így módja nyílt arra, hogy abban az évben ügyvédi irodát nyisson Pestújhelyen”, majd nem sokkal később a sors katonaként a 2. világháború frontjának kegyetlen hétköznapjaiba sodorta, ahol orosz hadifogságba esett. Sok sorstársához hasonlóan egy ukrainai lágér lakójaként – mint tolmács – élte az oroszországi hadifoglyok mindennapjait, ahonnan 1947-ben térhetett haza. Ezt követően kezdetben banki tisztviselőként dolgozott, majd a Földművelésügyi Minisztériumban helyezkedett el. 1949 januárjától rövid ideig az Igazságügyi Minisztérium szolgálatában állt mint miniszteri osztálytanácsos alosztályvezető, majd ugyanezen év novemberétől már az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) igazgatói tisztét töltötte be. „1954-ben szerzett kandidátusi fokozatot a jogtudomány témakörében írt disszertációjával”. 1955. március 28-án koholt vádak alapján letartóztatták és bebörtönözték. A „börtönből 1955. október 2-án szabadult. Ekkor megbetegedett és 1956. január 28-ig kórházban feküdt. Törvényességi óvás alapján 1956-ban, majd 1989-ben rehabilitálták. 1956 júliusától az Új Magyar Könyvkiadó lektora volt, 1957–58-ban önálló ügyvédként működött, 1959–60-ban az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál dolgozott”. 1960 novemberétől 1969 végéig az Országos Széchenyi Könyvtár tudományos munkatársa, majd az azt követő évtől egészen 1975-ben történt nyugdíjazásáig a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Könyvtárának igazgatója volt. Pályája során több tudományos társaság, bizottság és munkaközösség is a tagjai közé fogadta. *Tardy Lajos 1914–1990 művelődéstörténész, orvostörténész, szakfordító, a történelemtudomány doktora rövid életrajza és életmű-bibliográfiája: Készült születésének 100. évfordulója tiszteletére.* (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 2.) Összeáll. Gazda István – Tardy János – Bodorné Sipos Ágnes. Bp. 2014. 4.; Online elérhető: www.real.mtak.hu, letöltés 2020. okt. 22.; *Tardy Lajos: Szaggatott krónikák: Nagy idők kis tanúja.* Bp. 1986.

magyar katona leszármazottjával is levelezésben állt, akik további értékes magándokumentumok másolataival segítettek (naplók, fényképek, halotti anyakönyvi kivonatok stb.) a munkáját. Továbbá Tardy a téma legnevesebb hazai és külföldi kortárs kutatóival is diskurzust folytatott.¹⁴ Fia azt is megemlítette, hogy édesapja Mexikóban is szeretett volna kutatásokat folytatni, azonban erre már egészségügyi problémái miatt nem vállalkozhatott.¹⁵ A témáról egy tanulmánykötetében (*Históriai Ínyencfalatok*) és korabeli napilapokban néhány részpublikációt is közre adott. A további feltárásokat (amelyre egy második bécsi ösztöndíjat is elnyert) és az anyagnak a teljes feldolgozását azonban már nem tudta elvégezni 1990. január 10-én tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt. „Sokéves kutatómunkával még feldolgozta I. Miksa mexikói császár magyar huszárezredének történetét, s kötetének bevezető sorait fejezte be aznap, amikor 1990. január 10-én holtan esett össze a Margit körúton” – olvashatjuk egykori barátjának, Vásáry István turkológusnak a sorait.¹⁶ Tardy ezen kutatásának egyik legkiemelkedőbb eredménye az osztrák önkéntesek soriban szolgáló magyarországi katonák névjegyzékének az összeállítása volt, amely a szerző halálát követően fél évvel posztumusz kiadásban jelent meg a *Hadtörténelmi Közleményekben Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői* címmel, melyben 1046 magyarországi résztvevő adatát közölte.¹⁷ Félbehagyott kutatásának a jegyzeteit és szakkönyveit a mai napig a családja őrzi.¹⁸

A Tardy-féle lista revíziójának szükségességéről

Tardy Lajos irathagyatékának a feldolgozását követően találtuk meg a választ több olyan kérdésre is, amely a kutatás kezdeti szakaszában az általa összeállított és közölt lajstrommal kapcsolatosan vetődött fel. Az egyik ilyen a résztvevők későbbi sorsával kapcsolatosan fogalmazódott meg. Ehhez fontos látni, hogy Tardy a mexikói osztrák önkéntes sereg máig

¹⁴ Egy, a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzött levél tanúsága szerint Tardy Lajos Habsburg Miksa élettörténetével kapcsolatosan levelezésben állt Busa Margit művelődéstörténéssel is.; PIM Kézirattár. V.5300/47.

¹⁵ Tardy Lajos fiának, Tardy Jánosnak (geológus, a Magyar Természettudományi Társulat ügyvezető elnöke) a szíves szóbeli közlése nyomán.

¹⁶ *Magyar Nemzet*, 2014. augusztus 2. (*Magazin*) 36.

¹⁷ Tardy Lajos munkájában, a sorsámozás alapján 1047 magyarországi résztvevőt sorol fel, azonban mivel a 998-as számot az 1000. követi, ezáltal az írás csupán 1046 nevet tartalmaz. *Tardy Lajos: Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői.* Hadtörténelmi Közlemények, 103. (1990) 145–171.; A nevezett részt ld.: 169.

¹⁸ 2015 őszén az a megtiszteltetés ért, hogy Tardy János személyemre bízta e nagy volumenű kutatási anyag rendezését és feldolgozását, amelyért ez úton is szeretném a hálámat és köszönetemet kifejezni. A hagyaték digitalizálást 2017-ben a doktori tanulmányaim keretein belül végeztem el. PhD-kutatásom legfőbb célja Tardy Lajos hagyatékának a feldolgozása, ezzel tisztelve a kutatói pályája és történetírói munkássága előtt.

fennmaradt törzslapjairól minden katona esetében a nevükön felül öt információt közölt, úgymint: születési év, születési hely, az illető foglalkozása, csapatnem és az elbocsájtó bejegyzések (későbbi sorsokra vonatkozó adatok). Utóbbiakat Tardy további alcsoportokra osztotta, melyek a következők:

„D — dezertált, vagy eltűnt, vagy önként átalált a republikánus oldalra, vagy önként Mexikóban maradt

E — engedéllyel leszerelt, Mexikóban megtelepedett

Eü — egészségügyi okokból leszerelték, hazaszállították

H — hadifogságba esett, sorsa ismeretlen, a hazatérők között nem szerepel

Hv — hadifogságba esett, majd szabadult s hazatért

K — fegyelmi vagy büntetőjogi okokból kicsapták a seregből

NH — az Önkéntes Hadtest feloszlása után belépett Miksa császár nemzeti hadseregébe. (Később részben hazatértek, részben Mexikóban vagy más amerikai államokban telepedtek meg.)

Ö — öngyilkos lett

Elesett — harctéren vagy ott szerzett sebesülés következtében hadikórházban elhunyt, vagy a republikánusok kivégezték

+ — betegség következtében elhunyt”¹⁹

Ha megtekintjük az 1990-ben megjelent Tardy-féle listát, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe átjelentkezett katonák és a mexikói hadi események során elesett egyének esetében az adatok végig lejegyzésre kerültek, míg ezzel szemben a többi információ csupán a 22. sorszámú személyig, Avedik Ernőig szerepel, azt követően végig hiányos. A Tardy-hagyaték iratai között ott szerepel a *Haditörténelmi Közlemények* számára írógéppel készített eredeti lista szövege is. Ezen nagyon jól kivehető, hogy az egész dokumentumban mind a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe történő belépésre, mind pedig a halálozásokra vonatkozó adatok gépelve szerepelnek. Az ún. elbocsájtó bejegyzések a 22. sorszámig szintén gépelve olvashatóak, onnantól azonban már csupán tollal kerültek lejegyzésre, amely információk végül nem kerültek bele a hadtörténeti szakfolyóiratban publikált lajstromba. Úgy gondoljuk, hogy a posztumusz megjelent lista adatsorának véglegesítését már nem Tardy Lajos végezhette el, és talán emiatt maradhattak ki a szóban forgó adatok a publikációból.

A másik kérdés, amely felkeltette az érdeklődésünket, az az volt, hogy a magyarországi résztvevők szempontjából teljesnek tekinthető-e a Tardy által közölt jegyzék, mivel

¹⁹ Uo. 171.

kutatásaink során több olyan névre is rábukkantunk, akik az adatok fényében egykoron Mexikóban szolgáltak, azonban nevük nem szerepel a Tardy Lajos által összeállított névsorban. Tardy a kutatása során a biográfiai adatok gyűjtéséhez formanyomtatványokat készített. Egy-egy lapra 3-4 katona adatait jegyezte le. Az iratok között ezek két példányban is fennmaradtak. Egyrészt másolatok formájában (3 mappába rendezve), másrészt az eredeti példányok egy bőrkötéses kötetben. (Továbbá egyes résztvevőkről külön mappákba rendezve is találhatóak adatok.) A kézirat vizsgálata és feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy a jegyzetek között további olyan nevek is szerepelnek, akikről minden bizonnyal további adatok gyűjtését tervezhette a szerző. A bécsi anyakönyvi anyaggal történt összevetést követően végül beigazolódott azon sejtésünk, hogy az 1990-ben közzétett magyarországi mexikói önkéntesek névlajstroma nem teljes.

A lista teljességének a kérdésével kapcsolatosan egyértelműen megállapítható, hogy Tardy Lajos a halála miatt már nem tudta befejezni a névjegyzék véglegesítését, mint fentebb láthattuk, a későbbi sorsok tekintetében pedig hiányosan is került publikálásra az anyag. Továbbá egyéb eltérések és hibás adatközlések is megfigyelhetők a Tardy-kézirat és *Hadtörténelmi Közlemények*ben megjelent névlista között, melyek szintén pontosításra várnak. Mindezek fényében megkerülhetetlennek gondoljuk a lista teljes revízióját és újbóli közlését, mellyel egy több mint harminc éve félbeszakadt kutatási projekt befejezése válik lehetségessé. Ez azért is kiemelkedően fontos, mert ez nemcsak a téma szűken vett magyar és külföldi kutatói számára nyújthat segítséget, hanem a helytörténész kutatóknak is, ugyanis a lista újbóli közlésével a jövőben sokkal jobban kiszűrhetővé válnak a – főként lokális sajtótermékekben és néprajzi gyűjtésekben felbukkanó – magukat egykoron mexikói veteránként bemutató, de Latin-Amerika földjén sohasem járt, nagyzó, sok esetben a mexikóiakat becsmérő és pejoratív színben feltüntető Hány János-féle alakok.

Az adattár forrásbázisa

Kutatásunk kiindulási pontja Tardy Lajos irathagyatéka és a már többször idézett *Az 1864-1867. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői* című írásában közölt névjegyzék volt. Legelőször ennek összehasonlító revízióját végeztük el. Ennek során feldolgoztunk több olyan adatot is, amelyet Tardy annak idején összegyűjtött, azonban munkájába már nem nyílt lehetősége felhasználni. Ezek között olyan értékes magándokumentumok másolatai is megbújtak, amelyeket a katonák leszármazottjai bocsájtottak a kutatás rendelkezésére. (Néhányukkal szerencsére sikerült is felvenni újból a kapcsolatot.) Tardy Lajos megkezdett munkáját követve a katonák életrajzi adatainak gyűjtését illetően, széles és vegyes összetételű forrásbázisra támaszkodva, a mexikói szolgálatvállalásuk mellett egyaránt behatóan

foglalkozunk a kikerült sereg tagjainak az ún. mexikói kalandot megelőző és a Habsburg Miksa császárságának bukását követő életszakasaival is.

A vizsgálatokba igyekeztünk bevonni hazai, valamint külhoni (Ausztria, Egyesült Államok, Mexikó) levéltári és közintézményi forrásanyagot. Az *Österreichische Freiwilligenkorps* történetének elsődleges kutatási helyszíne Bécs, ugyanis az egység 1866-os feloszlását követően az irathagyatékot hazaszállították, mely ma a bécsi hadtörténeti levéltárban (*Österreichisches Staatsarchiv; Kriegsarchiv*) található. A Kriegsarchiv napjainkban 180 ezer doboznyi iratot, 60 ezer kötetet, „több mint 600 ezer térkép és tervrajz”-ot, körülbelül 400 ezer képet őriz (könyvtári állományának a száma is több mint 10 ezerre tehető, amely hivatalosan 1984 óta „az Osztrák Állami Levéltár Könyvtárához tartozik”). A levéltárban található dokumentumokat 22 nagy fondfőcsoportba (Bestandsgruppe) rendezték.²⁰ A mexikói sereg dokumentumai ezek közül a 7. fondfőcsoportban (Archive der Truppenkörper; röv.: AdT(k); időszak: 18–20. sz.; magyar fordítása: „Csapattestek levéltárai”)²¹ találhatóak. Az *Akten des Österreichisch-Belgische Freiwilligen Korps in Mexico [1864–1867]*²² fond 295 tételből áll,²³ melyben a sereg toborzásától egészen az egység megszűnéséig felölelően találhatóak vegyes iratok („műveleti akták, elnöki akták, titkos akták, a közigazgatás és az intendánsi hivatal aktái” stb.).²⁴ A dokumentumokat 12 nagyobb alcsoportba rendezték,²⁵ melyek közül az utolsó egység, a 44 doboznyi *Grundbücher* tartalmazza a sereg katonai törzslapjait. A dobozok a belépések időpontjai szerint haladva őrzik az anyakönyvi lapokat. Minden egyes doboz 200 önkéntes törzslapját rejt (kivételesen az utolsó 43. számú doboz, melyben több mint 200 okmány található). Ezek kutatásához a levéltárban rendelkezésre áll egy ábécérendben rendezett kétkötetes segédlet is (Grunbuch Index/Mexiko), amely nemcsak megkönnyíti és átláthatóbbá teszi a nevek keresését, hanem tartalmaz három olyan plusz adatot is, amelyek

²⁰ Réfi Attila: A genealógiai kutatás lehetőségei a bécsi Kriegsarchivban, különös tekintettel a 18–19. század fordulójának időszakára. In: Genealógia 2. A történelem segédtudományai I. Szerk. Kollega Tarsoly István et. al. Bp. 2013. 81–99.; 83–83.

²¹ *Uő.*

²² *Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (ÖStA KA) AdTk, Akten des Österreichisch-Belgische Freiwilligen Korps in Mexico [1864–1867].*

²³ Peter Broucek egy 1990-ben megjelent munkájában „149 doboz, 129 könyv”-et említ, azonban a Grundbuchok esetében azóta történtek átszervezések a fond szerkezeti felépítésében, így ma az 295 tételből áll. *Peter Broucek: A bécsi Hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai. Hadtörténelmi Közlemények, 103. (1990) 135.*

²⁴ *Uő.* 135.

²⁵ A mexikói iratok alcsoportjai: 1. Operationsakten (Band: 1-7.; Kart.: 1-12.); 2. Präsidialakten (Band: 8-10.; Kart.: 13-17.); 3. Geheime Akten (Band: 11.; Kart.: 18-19.); 4. Akten de Adjutantur (Band: 12-48.; Kart.: 20-27.); 5. Distriktkommandoakten (Band: 49-57.; Kart.: 28-35.); 6. Verwaltungsakten (Band: 58-75.; Kart.: 36-49.); 7. Intendanzakten (Band: 76-89.; Kart.: 50-87.); 8. Protokolle der Rechnungskanzlei (Band: 90-100.); 9. Justizakten (Band: 101-107.; Kart.: 88-94.); 10. Akten des Militärbevollmächtigten (Band: 108-117.; Kart.: 95-113.); 11. Akten des Generalkonsulates (Band: 118-123.; Kart.: 114-126.); 12. Grundbücher (Kart.: 124-169.)

a törzslapokon a legtöbb esetben nem szerepelnek: fegyvernem, alakulat, beosztás. Ennek köszönhetően ezen adatok kutathatósága is jóval gördülékenyebbé válik. Tardy Lajos kutatási során a „Grundbücher” fondban található iratok alapján állította össze a sereg több mint ezer fő magyarországi állományának listáját, melyet a hagyatékban található hivatalos dokumentumok alapján az akkori Művelődési Minisztérium Országos Ösztöndíj Tanácsa által odaítélt egy hónapos államközi ösztöndíj segítségével 1988 áprilisában valósított meg. Ahogyan korábban utaltunk rá, Tardy Lajos a Katz Lipót Alapítvány jóvoltából – később Dr. Katz Lipót és Felesége, Margit Alapítvány – egy második bécsi kutatói ösztöndíjat is elnyert a téma további feltárására, azonban a halála közbeszólt. Jelen sorok szerzőjének 2020. augusztus és szeptember hónapjaiban nyílt lehetőség,²⁶ hogy kutatásokat végezzen a nevezett anyagban, és hogy folytassa a Tardy Lajos halálával félbeszakadt feltárásokat. Kutatásaink során a mexikói sereg egész dokumentációjának átnézésére terjedelmi okokból természetesen nem vállalkozhattunk, azonban a 44 tételnyi anyakönyvi lapok vizsgálatán felül igyekeztünk még fellelni néhány olyan anyagot a nagy mennyiségű irathalmazban, amelyek az életrajzi adattár összeállításához segítséget nyújthatnak. E tárgykörben fontos információkat őriznek a *Verwaltungsakten* 70–71. számú füzetei (személyenként vezetett kitüntetési listák) és ugyanezen fond 36–39. (ezekben találhatóak a mexikói önkéntes sereg felvételi kérelmei, melyek között több magyar személy levele is fennmaradt) és 40–43. (a cs. kir. sereg állományából a mexikói seregbe átlépett tisztek ún. minősítési lapjait (Conduite Liste) számú dobozai.

Bécsben az Osztrák Állami Levéltár; Házi, Udvari és Állami Levéltár tagintézményébe (*Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv*) is kerültek a mexikói önkéntesekre vonatkozó közvetett dokumentumok.

Az *F 43 Militärkonventionen 1812–1869* 6 doboznyi ügyirata „a külügyminisztérium osztrák csapatok idegen államok területén átvonulása érdekében kifejtett közreműködése során keletkeztek, illetve osztrák hadsereg katonáival szembeni követelések rendezésére vonatkoznak. De ide kerültek Miksa császár támogatására Mexikóba küldött osztrák önkéntes légióra vonatkozó iratok is, köztük lengyel menekültek²⁷ felvétele a légióba, illetve

²⁶ A kutatás 2020. augusztus 31-e és szeptember 30-a között a Magyarország Külgazdasági és Külügyminisztériumának Klebelsberg Kuno-ösztöndíjának köszönhetően, valamint a bécsi Collegium Hungaricum és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet támogatásával valósult meg. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a program koordinátorának, Gordos Katalinnak az ügyintézés során nyújtott segítségéért, és egyúttal köszönöm a bécsi Collegium Hungaricum munkatársainak: Bárány Anzelm igazgató úrnak, ifj. Bertényi Iván tudományos igazgatóhelyettes úrnak, Csik Erikának és Mertzné Kugler Annamáriának a kutatóút során nyújtott támogatását és a segítségét. Továbbá ezúton is köszönöm a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár jelenlegi delegáltjainak dr. Solymosi Józsefnek és dr. Oross Andrásnak, valamint a Weltmuseum Wien munkatársának, Manfred Kaufmannnak az értékes tanácsait és a segítségét.

²⁷ Értsd: Az „Orosz-Lengyelország”-i 1863. évi januári felkelés következtében a Habsburg Birodalom területére menekült lengyel felkelők.

a légió tagjainak visszatérése, hazaszállítása, köztük a tisztek névlistája is megtalálható”.²⁸ A Mexikóra vonatkozó dokumentumok az 5–6. számú dobozokban találhatóak. Kutatásaink szerint az itt található dokumentumok közül elsősorban a sereg hazaszállítására vonatkozó iratok használhatóak fel a sereg biográfiai adattárához.

A *Diplomatie und Außenpolitik 1848-1918* fondfőcsoportban találhatóak a Duna menti monarchia Mexikóval kapcsolatos diplomáciai érintkezéseinek dokumentumai. Hasbsburg Miksa császár 1867. évi kivégzését követően több évtizedre megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok a latin-amerikai állam és az akkoriban létrejövő új államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia között. Az újbóli kapcsolatfelvétel 1901-ben történt meg, ez „magyarázza a csekély mennyiségű iratanyagot”.²⁹ A kutatás tárgyát képző időszakra vonatkozó konzuli iratanyag ezáltal két részre oszlik. Egyrészt az 1864–1867 közötti időintervallumra, amely a PA XXXIV. jelzet 4. és 5. számú dobozaiban található (ezen iratcsoport mélyreható vizsgálatára sajnos nem jutott lehetőségünk, ezt majd egy későbbi időpontban tervezzük elvégezni), a másik csoportot pedig a diplomáciai kapcsolatok rendeződését követő időszakban keletkezett iratok képezik. Ezek közül két doboz (F 58/ 11 és 130) a monarchia külhonban elhunyt állampolgárainak hagyatéki ügyeit tartalmazza Mexikóra vonatkozóan, amelyben megtalálható két olyan személy (Habsburg Miksa egyik magyar katonája, Kolofon Pál és a köztársasági oldal magyar tisztje, Zákány Csala István) hagyatékiratai is, akik a második mexikói császárság idején érkeztek a latin-amerikai országba. A későbbiek során egyaránt érdemesnek gondoljuk Habsburg Miksa családi levéltárának (*Habsburgisch-Lothringische Familienarchive, Archiv Kaiser Maximilian von Mexico 1857-1867*) a vizsgálatát is, amely „részben még mexikói császárrá választása előtt, részben császári működése során keletkezett iratai”-t őrzi, és „amelyeket eredetileg a Trieszt melletti Miramare kastélyban őriztek és csak később hoztak Bécsbe. A miramare-i iratok másik része az Alsó-ausztriai Tartományi Levéltárba került, köztük található pl. a Votivkirche-re kiírt pályázat dokumentációja. A rendelkezésre álló levéltári segédletek elégtelensége miatt az iratanyag kutatása nem könnyű feladat.”³⁰

A kutatás szempontjából a másik elengedhetetlenül fontos helyszín: Mexikó. Jelen sorok írója 2018 márciusa és 2019 februárja között a mexikóvárosi Instituto Mora (teljes nevén Instituto Dr. José María Luis Mora) vendégkutatójaként folytatott kutatásokat a témában.³¹ A levéltári vizsgálódások elsősorban a fővárosi közintézményekre támaszkodtak.

²⁸ Fazekas István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai. I. Levéltári leltárak 10.) Bp. 2015. 288.

²⁹ Uo. 237–238.

³⁰ Uo. 366.

³¹ Mexikói kutatásainkat a Convocatoria de Becas de Excelencia del Gobierno de México para Extranjeros 2018 ösztöndíjnak köszönhetően tudtuk megvalósítani. Ezúton is köszönetet szeretnék mondani mexikói barátainknak, a budapesti Mexikói Nagykövetség és a mexikóvárosi Magyar Nagykövetség munkatársainak; a fogadóintézetem, az Instituto Mora munkatársainak (Dra. Enriqueta Quirozna; Dr. Héctor Zarauz López;

Mexikóvárosban Habsburg Miksa mexikói császárságára és az osztrák önkéntes seregre vonatkozóan a legtöbb levéltári forrás a Mexikói Állami Levéltárban (*Archivo General de la Nación de México*; rövidítése AGN) található. Ezen intézményben a kutatás a levéltári katalógusokon és segédleteken felül a belső számítógépes rendszerben történt, ahol keresőszavas vizsgálatokat végeztünk. Ennek során az „austriaco”, „austriaca”, „asutriacos” „ausriacas” mellett természetesen a „húngaro”, „húngara”, „húngaros”, „húngaras” keresőszavakat is alkalmaztuk. Ezek mellett próbálkoztunk a „húsar” és „húsares” (mivel ezen egység legénysége döntően magyarországi katonákból állt) szóalakokkal, a magyarországi nemzetiségek spanyol alakjaival, sőt sok esetben vezetéknevekre történő kereséssel is, amely nem egy esetben járt sikerrel. Lényeges azonban kiemelni, hogy utóbbiak, vagyis a vezetéknevek keresése során hasonló problémával szembesültünk, mint amelyet Ambrus László is említ egy hasonló tudományos kutatási projektje kapcsán, mely az első világháborúban az Egyesült Államok hadseregében szolgált magyarországi születésű katonák adattárának összeállítására irányul. Ambrus egy munkájában kitér arra a jelenségre, hogy azon magyar kivándoroltak, „akik nem beszéltek angolul, az általuk hallottakat persze megpróbálták fonetikusán leírni. Így amikor – vélhetően saját honfitársaiktól – megtudták, hogy aki például otthon Károly, vagy József volt, az itt, az »új világban« már Charles és Joe, ők ennek megfelelően írtak alá. Mivel az angol írásmóddal nem voltak tisztában, számos »Csálsz«, »Dzsó« és hozzájuk hasonló aláírás született.”³² Az 1864–1867 között Mexikóban szolgált magyarországi katonák esetében is hasonló folyamat figyelhető meg, csupán fordított esetben. A magyar és német nyelv ismeretének a hiányában az egykori adatrögzítő hivatalnokoknak, illetve sok esetben a későbbiek folyamán a témával foglalkozó személyeknek köszönhetően olyan névalakokra bukkanhatunk, mint „Eduardo Paloski”³³ Pavlowszky Ede helyett vagy pedig „Khaven Müller” graf Karl Khevenhüller-Metsch ellenében,³⁴ mely gyakori előfordulása a levéltári segédletek esetében is.

Az AGN állományában³⁵ a téma legjobban körülhatárolható forrásbázisa a 65 dobozból álló, 12,89 folyamméternyi *Segundo Imperio* fond. A 2000-es években több éves hosszas

Berenice Cortés; Diana Ramírez) és az ösztöndíjprogram koordinátorainak, Rebeca Ballesteros Lailonnak és kollégáinak (mexikói külügyminisztérium – SRE), Martine Chomel Harentnek, a Fuchs családnak és a Mexikóban élő magyar barátainak mindennemű segítségért, mely nélkül nem jöhetett volna létre ez a kutatás. Külön köszönöm az értékes útmutatásokat és tanácsokat a témakör legnevesebb mexikói kortárs szakértőinek, Dra. Patricia Galeana Herreranak, Dra. Erika Paninak és Dra. Martha Zamoárnak.

³² Ambrus László: Magyar „doughboyok” az első világháború amerikai hadseregében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 735–756.; 748–749.

³³ Manuel Ramírez de Arellano: *Ultimas Horas del Imperio. Los traidores de los traidores*. México, 1903. 237.

³⁴ Lillia Díaz López: Forest informa a Alfonso Dano sobre su misión en Querétaro. *Historia Mexicana*, 17. (1967) 212–29.; 215.

³⁵ Az AGN-ben őrzött dokumentumokról és fondfőcsoportokról bővebben ld.: Coordinación General. *Juan Manuel Herrera Huerta – Victoria San Vicente Tello*: *Archivo General de la Nación México. Guía General*. México D.F., 1990.

előkészületeket követően egy osztrák–mexikói közös vállalkozás keretében, Ausztria finanszírozásával a teljes fond anyaga digitalizálásra került. A projekt 2007 márciusában kezdődött, és egy évvel később, 2008 márciusában zárult le. A bilaterális projektnek köszönhetően 110 ezer oldalnyi történelmi dokumentumot digitalizáltak, amely Christian Oprießing szerint világszinten úttörő eredménynek számított akkoriban. A projekt részeként egy 15 meghatározott pontból álló részletes leltári leíró jegyzéket is készítettek minden egyes dokumentumról, amelyeken többek között olyan információkat is feltüntettek, mint például, hogy milyen típusú az adott dokumentum, mely személyhez vagy személyekhez köthető, kinek a kézjegye szerepel rajta, milyen nyelven, nyelveken íródott, ki volt a kiállító szerv stb. Fontos kiemelni, hogy több doboz tartalma is a mexikói osztrák önkéntes hadtest és a vele egy főhadparancsnokság alá tartozó belga segédhad (a spanyol forrásokban a legtöbb esetben az *el cuerpo voluntario austro-belga* megjelölés szerepel) dokumentumait tartalmazza. Az iratok között a spanyol, a német és a francia nyelvű iratok dominálnak, de találhatóak benne még angol, portugál, olasz, latin, orosz, magyar, arab, török stb. nyelven íródott dokumentumok is. Az iratok típusa is szerteágazó: névjegyzékek, az egyes minisztériumok közötti levelezések, uralkodói dekrétumok, rendeletek, kérvények, elismervények, számlakivonatok, költségvetési, protokoll- és vizsgálati iratok, jelentések, nyomtatványok és további egyéb típusú dokumentumok.³⁶ A fond számos magyar önkéntes irathagyatékát és egyéb hungarika típusú dokumentumot tartalmaz. Több mint tíz éven keresztül a „Fondo Segundo Imperio” teljes anyaga elérhető volt online formában is, azonban 2018 novemberében (mexikói kutatásaink utolsó harmadában) az AGN lecserélte a hivatalos weblapját. Mivel a digitalizált anyag az új felületen nem elérhető, ezért – tudomásunk szerint a mai napig – az a helyzet állt elő, hogy a dokumentumok csupán Mexikó nemzeti levéltárának a belső gépeiről kutathatóak (ismereteink szerint Ausztria nem kapta meg végül a dokumentumok másolatait³⁷), az eredeti dokumentumok megtekintésére pedig nem nyílik lehetőség, mivel az anyagot digitalizálták.³⁸ Ezen felül a vizsgálati eredményeink szerint a *Relaciones*

³⁶ *Christian Oprießing*: La intervención francesa en las colecciones del Archivo General de la Nación de México. In: *El impacto de la intervención francesa en México*. Coordinadora. Patricia Galeana. México D. F. 2011. 13–25.; 19–22.

³⁷ Az anyag esetleges ausztriai elérhetőségét illetően az MNL Országos Levéltár jelenlegi bécsi delegáltjával, dr. Oross Andrással egyeztettem, aki a bécsi illetékesektől azt a tájékoztatást kapta, hogy a szóban forgó digitalizált levéltári anyagot az osztrák félnek végül nem bocsájtották a rendelkezésére.

³⁸ Ennek bekövetkezte rendkívül negatívan érintette és hátráltatta a mexikói kutatásunkat, ugyanis arra számítottunk, hogy a fent nevezett iratok az interneten elérhetőek lesznek. Magyarország Mexikóvárosi Nagykövetségének a támogatólevelével (melyben a két ország közötti bilaterális kapcsolatokat erősítő projektre történt hivatkozás) egy kérvényt nyújtottunk be az intézmény vezetőjéhez azzal a kéréssel, hogy engedélyezze számunkra vagy az eredeti dokumentum megtekintését és lefényképezését, vagy pedig biztosítsa számunkra a hungarika vonatkozású digitalizált PDF fájlok másolatát. Mivel levelünkre választ nem kaptunk, ezért csupán a belső gépeken nyílt lehetőségünk a kutatásokat lefolytatni, melyet nem egy esetben tovább hátráltatott az, hogy több dokumentumot is rendkívül silány minőségben digitalizáltak.

Exteriores; a *Real Hacienda* és a *Movimiento, Pasaporte y cartas* állagaiban találhatóak még dokumentumok a magyar honos katonákra vonatkozóan. Kutatásunk során igyekeztük minél mélyrehatóbban feltárni az intézmény hungarika típusú forrásait, azonban egyrészt a korszakra vonatkozó óriási mennyiségű forrásanyag, másrészt a fentebb már részletezett keresési nehézségek folytán a későbbiek folyamán még kerülhetnek elő a második Mexikói Császárság idejében Mexikóban élt magyarokkal kapcsolatos további dokumentumok. Egy későbbi kutatás során érdemesnek gondoljuk megvizsgálni az olyan fondsegédleteket is, melyek tagállamonkénti lebontásban közölnek leíró adatokat a Mexikói Nemzeti Levéltárba került anyagról. Mint azt Cayetano Reyes García Colimáról közölt kötete is alátámasztja, még bőven fel lehet lelni lokális jellegű levéltári dokumentumokat a Mexikóban szolgált osztrák önkéntes sereg tagjairól a fővárosi nemzeti levéltárban.³⁹

Mexikóváros másik olyan intézménye, ahol sikerült jelentősebb iratot feltárni az egykoron Mexikóban szolgált magyarországi katonákra vonatkozóan, a Mexikói Hadtörténeti Levéltár volt (*General de Archivo e Historia de la Secretaría de la Defensa Nacional*⁴⁰). A mexikói hadi levéltárban ottjártunkkor a kutatás még „manuális” rendszerű volt. Itt döntően az *Operaciones Militares del periodo de 1862 a 1867* fond⁴¹ állaga őrzi a második Mexikói Császárság időszakára vonatkozóan okmányokat. A biográfiai kutatásunk szempontjából ezek közül kiemelendők azon tiszti névsorok, amelyek az 1850-es és 1860-as évek tiszti előléptetéseit tartalmazzák. (A jegyzékek tiszti beosztások szerint rendezettek.) A névjegyzékekben megtalálhatóak az osztrák önkéntes seregen belül történő előléptetések, de ezek mellett értékes információkat nyújtanak a mexikói császári sereghez átlépett európai tisztokról is. (A fondban található még néhány olyan dokumentumot, amely az osztrák önkéntes seregére vonatkozik.) Az életrajzi adattár szempontjából a magyarországi tisztekre vonatkozóan a személyügyi anyagok (*Cancelados; Personal*) rejtenek további értékes dokumentumokat (Boksay Tivadar; kászonjakabfalvi László Béla; Kochen Félix [Bódog]; Kubicza Mihály orvos; Kubinyi Mihály; Kulmer István; Magyar Gyula orvos, Mihailovits József; taródházi Mikos János; Palczmann Eduárd; Pókay János; Wickenburg Edmund⁴²). A személyügyi anyag kutatásával kapcsolatosan fontos megjegyezni azt, hogy a katonák adatbázisában személyes kutatásra nem nyílt lehetőség. A vizsgálat módszere az volt, hogy az általunk

³⁹ *Cayetano Reyes García*: Invitación a la Historia. Catalogo documental, A.G.N. (Sobre Colima y su Rumbo 3.) Zamora – Colima. 1986.

⁴⁰ Ezúton köszönöm az intézmény munkatársainak a segítséget és a támogatást, melyet az intézményben történő kutatásaim során kaptam. Külön is szeretnék köszönetet mondani Andres Garcia Lazaronak.

⁴¹ A fondban való eligazodáshoz egy, az 1940-es évek második felében kiadott nyolckötetes segédlet nyújt segítséget (*Guía del Archivo Histórico Militar de México*). A levéltár történetéről és az ott őrzött dokumentumokról bővebben ld.: *Héctor Cuauhtémoc Hernández Silva*: El Archivo Histórico Militar de México. Historia Mexicana, 38. (1988) 127–141.

⁴² Tardy Lajos a magyarországi katonákhoz sorolja. Kremsben született, fiatalon Magyarországra került, felesége, Zalabéri Horváth Stefánia tősgyökeres zalai magyar nemesi családból származott.

átadott névjegyzékeket a levéltár dolgozói vetették össze a belső adatbázisukkal. Ezáltal a névjegyzék szélesebb vizsgálatát nem tudtuk megvalósítani, elsősorban a tiszti rangban szolgáló és a nemesi származású személyekre összpontosítottuk a kutatást, illetve kértünk keresést a seregben is felbukkanó elterjedtebb magyar családnevekre (mint pl. Kovács, Horváth, Nagy stb.) is.

Mexikóvárosi feltárásaink alkalmával kiterjesztettük a kutatást a *Centro de Estudios de Historia de México Fundación Carlos Slim* levéltárára is, ahol a második Mexikói Császárságra vonatkozó segédlet szerint szintén található néhány dokumentum a mexikói osztrák önkéntes seregre és annak tagjaira vonatkozóan,⁴³ melyek digitalizált formában szabadon kutathatóak az alapítvány digitális levéltári felületén.⁴⁴ (Mexikóvárosban felkerestük még az *Archivo Histórico de la Ciudad de México*; a *Museo Nacional de Historia Castillo de Chapultepec* és a *General del Acervo Histórico Diplomático* intézményeket is, ezekben a biográfiai adattár szempontjából nem találtunk releváns forrásokat.)

Az 1863–1867 közötti második Mexikói Császárság fennhatósága az ország északi részére menekült republikánus kormányzat katonai ellenállása és a domináns lokális vezetők miatt nem terjedt ki az egész ország területére. A császári katonaság ellenőrzése legfőképpen az ország középső vidékein volt erős.⁴⁵ Az osztrák sereg főparancsnoka Franz Graf Thun-Hohenstein tábornok volt, aki egyben a második mexikói hadkerület főparancsnoki tisztét is betöltötte. A sereg főparancsnoksága a már említett Puebla városában volt, további katonai alparancsnokságok működtek Jalisco, Puebla, Tlaxcala, Veracruz, Oaxaca tagállamokban.⁴⁶ Mexikói kutatásaink során igyekeztünk kiterjeszteni a vizsgálódásainkat az osztrák önkéntes sereg egykori állomáshelyeire is. A vizsgálatba bevont levéltárak a következők voltak: 1. *Archivo Histórico Municipal de Puebla*; 2. *Archivo General del Estado de Puebla*; 3. *Archivo Histórico del Estado de Querétaro*; 4. *Archivo Histórico Estado México de Toluca*; 5. *Archivo Estado de Tlaxcala*; 6. *Archivo Estado de Veracruz en Xalapa*; 7. *Archivo General del Estado de Oaxaca*; 8. *Archivo Histórico del Estado de Hidalgo*. Ezen intézményeknél levelünkkel arról érdeklődtünk, hogy a gyűjteményekben az osztrák önkéntes sereghez és annak magyar katonáihoz kapcsolódóan esetleg fellelhető-e valamilyen adat vagy dokumentum.⁴⁷

⁴³ Bővebben ld.: *Guía e Índices de los Fondos del Segundo Imperio*. Introducción por. María Eugenia Terrones. Ciudad de México, 2000.

⁴⁴ <http://www.cehm.org.mx/Archivo>, letöltés: 2021. márc. 11.

⁴⁵ A császárság és a republikánus erők közötti területi arányokról egy átlátható és pontos térképet közöl: *Jean Avenel: La campagne du Mexique (1862-1867). La fin l'hégémonie européenne en Amérique du Nord*. Paris. 1996. 150.

⁴⁶ *Almanaque imperial para el año de 1866*. México. 1866. 114.; Az osztrák sereg tagjai Mexikó egyéb vidékein is megfordultak, és számos hadjáratban vettek részt többek között Guerrero, Hidalgo, Querétaro, Matamoros, Morelos, Tabasco tagállamokban, illetve a Yucatán-félszigeten is.

⁴⁷ Ezúton köszönöm a segítségét Felicitas Ocampo Lópeznek (*Archivo Municipal de Puebla*); Antonio Blanco Guzmán igazgató úrnak (*Archivo General del Estado de Puebla*); Isaías Rafael Contreras Ibáñez

A válaszok és az eredmények vegyes képet mutatnak. Tlaxcalából az a válasz érkezett, hogy az állaguk őriz némi hadtörténeti jellegű okmányt az osztrák önkéntesekre vonatkozóan, mely az egységnek az államon keresztül történő áthaladásáról nyújt információkat. Oaxaca de Juárezból, Pachuca de Sotóból és Xalappa-Enríquezből azt a választ kaptuk, hogy tudomásuk szerint nincs az állományukban a mexikói osztrák önkéntes seregére vonatkozó anyag. Utóbbi városból továbbírányítottak Orizaba⁴⁸ városi levéltárába (*Archivo Municipal Orizaba*), ahol az osztrák önkéntes sereg magyar huszárságáról, valamint egy Újházy Ferdinánd nevű magyar katona dezertálásáról találhatóak vizsgálati adatok.

Puebla (Heroica Puebla de Zaragoza) városa nagyon fontos szerepet játszott az osztrák önkéntes sereg történetében. 1865 folyamán itt történt az osztrák önkéntesek zömének a felszerelése és felfegyverzése, 1865–1866 folyamán itt működött az osztrák önkéntes sereg főhadparancsnoksága, és a feloszlásukkor is itt jelöltek ki számukra gyülekezőt. Ezek miatt úgy gondoltuk és arra számítottunk, hogy ebben a tagállami fővárosban talán nagyobb arányban kerülhetnek elő rájuk vonatkozó okmányok. Várakozásainkban azonban csalatkoznunk kellett, ugyanis az *Archivo Estado de Puebla* és az *Archivo General Municipal de Puebla*⁴⁹ intézményekben végzett kutatásaink során elenyésző adatot sikerült csupán fellelni Miksa császár egykoron Mexikóban szolgált osztrák önkénteseiről, ráadásul az adattárhoz felhasználható dokumentumokra ezek között nem akadtunk. (A tolucai állami levéltárban végzett kutatásaink során nem találtunk semmilyen adatot a témakörben. Querétaro városában a Miksa császár halálához köthető történelmi emlékhelyeket kerestük fel, és látogatást tettünk az állami levéltárban is, ahol érdeklődésünkre azt a választ kaptuk, hogy nagy mennyiségű irathagyaték maradt fent a második császárság időszakából, azonban fondjegyzék és segédletek hiányában kutatása rendkívül időigényes, ezért ennek vizsgálatába nem kezdtünk bele. Úgy gondoljuk, hogy a város több hónapos 1867-es ostromában részt vett magyarok okán az állagban megőrződhettek hungarika típusú dokumentumok.)

levéltárvezetőnek (*Archivo Estado de Veracruz en Xalapa*); Raúl Almazán Quintananak (*Archivo Histórico del Estado de Querétaro*); Arq. Gabino Santana Moreno igazgató úrnak (*Archivo Histórico Estado México de Toluca*); Jacobo Babines López igazgató úrnak (*Archivo General del Estado de Oaxaca*); Liliana Zamora Poiré Encargadának (*Archivo Histórico del Estado de Hidalgo*) és Alberto Gómez Juárez igazgatóhelyettes úrnak (*Archivo Histórico del Estado de Hidalgo*).

⁴⁸ Orizaba napjainkban egy közel 100 ezer fős lélekszámú város Veracruz tagállamban az Orizaba hegycsúcs lábánál. A Mexikóváros és a Veracruz kikötőváros közötti útvonalon fekszik, amely a tárgyalt korszakban is jelentős fontossággal bírt.

⁴⁹ A pueblai városi levéltárban a következő fondokban találhatóak az osztrák önkéntes sereg tagjaira vonatkozó adatok: 1. *Actas de Cabildo*; 2. *Leyes y decretos*; 3. *Expedientes* 4. *Periódico Oficial del Estado de Puebla*. A kutatás során az alább levéltári segédlet volt a segítségemre: Testimonios Heroicos de la Puebla de Zaragoza en el Archivo General Municipal de Puebla 1857-1980. Coordinadora. *María de la Cruz Ríos Yanes*. [Heroica Puebla de Zaragoza] 2012.

PhD-kutatásaink során természetesen végeztünk vizsgálatokat a hazai levéltárakban is. Egy-egy mexikói önkéntes életútját illetően több levéltárban is találhatóak adatok (*MNL OL; MNL JNSZML; MNL SzSzBML; MNL TML; MNL HML; MNL VaML; MNL BML; BFL; Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma; Magyar Nemzeti Múzeum; Semmelweis Orvostörténeti Levéltár*⁵⁰).

A téma magyarországi forrásanyagából kiemelendő egy, a mexikói osztrák önkéntes sereg hazatért tagjairól vármegyéenként vezetett hivatalos dokumentum: „*Névjegyzéke azon mexikói oszt. Legionáriusoknak kik*” adott vármegyei „*illetőségük vagy ott tartózkodni szándékoznak*”.⁵¹ Az 1867 nyarán Mexikóból visszatért katonák névsorát és adatait a Magyar Királyi Belügyminisztérium tisztségviselői vármegyéenként külön-külön listákban rögzítették, és megküldték az illetékes alispánok (vagy másodkapitányok) számára. A *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár*ában található belügyminisztériumi iratok között a lajstromok másolatai nem maradtak fent,⁵² így azok csupán a megyei levéltárakban kutathatóak, amennyiben túléltek a történelem viharait. A tavalyi év folyamán a magyarországi megyei levéltáraktól kértünk segítséget abban a kérdésben,⁵³ hogy az adott megyébe érkezett-e akkoriban ilyen jellegű dokumentum a belügyi kormányzervektől.⁵⁴

⁵⁰ A Semmelweis Orvostörténeti Levéltárban Venkovits Balázs tárt fel adatokat Szenger Ede életrajzához. *Venkovits Balázs: „A császárságnak buknia kellett”. Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása.* Aetas 29. (2014.) 28–46.; 36.

⁵¹ A dokumentum létezésére a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának munkatársa, Horváth Gergő hívta fel a figyelmet 2015 folyamán, mint az „Április hónap dokumentuma”. http://www.szolarchiv.hu/id-806-aprilisi_honap_dokumentuma.html, letöltés: 2021. március 11. A dokumentum jelzete: MNL JNSZML, IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

⁵² Az MNL OL részéről hivatalos levelében a következő válasz érkezett a megkeresésre: „Sajnos a kutatás eredménytelennek minősült. A K 148. Belügyminisztérium. Elnöki iratok mutatói 1870-es évvél kezdődnek. A repertórium szerint legionárius iratok csak olasz-magyar vonatkozásban vannak. Katonai iratok a IX. tételben találhatóak., ezeket 1875-ig bezárólag átnéztük, de a keresett listákat nem találtuk. A K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok eleve 1876-es évvél indulnak. A K 150. Belügyminisztérium. Általános iratokban az adott időszakra csak a minisztérium alkalmazottainak személyügyi és a csendőrségi, intézményi iratai találhatóak meg.”

⁵³ MNL Zala Megyei Levéltár és MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltár intézményekben további személyes kutatás szükséges a hazatérési listákat illetően, továbbá a későbbiek folyamán érdemesnek gondolom ezen dokumentumoknak a feltárását a történelmi Magyarország egész területére vonatkozóan is.

⁵⁴ Ezúton szeretném megköszönni a segítséget a megkeresett levéltár munkatársainak és a következő személyeknek: dr. Klettner Csilla főlevéltáros asszonynak; dr. Németh István főosztályvezetőnek és Fehérné Fencsik Csillának (MNL OL); Sáfár Gyula igazgatóhelyettes úrnak (MNL BéML); Szendiné dr. Orvos Erzsébet igazgató asszonynak és Brigovác Lászlónak (MNL HBML); Áldozó István igazgatóhelyettes úrnak (MNL GyMSML); Horváth Gergőnek (MNL JNSZML); Polgár Tamás igazgató úrnak (MNL SML); Pál Ferencnek (MNL VaML); Mészáros Ádámnak (MNL HML); dr. Schramek László igazgató úrnak (MNL PML); egykori tanáromnak, dr. Várady Zoltán igazgató úrnak (MNL TML); Bösz Attilának (MNL BML); dr. Czetz Balázs igazgató úrnak (MNL FML); Ddr. Wencz Balázs igazgató úrnak (MNL KEML); Gusztiné dr. Toronyi Judit igazgató asszonynak (MNL NML); Gyenesi József igazgató úrnak (MNL BKML); Kujbusné dr. Mecsei Éva igazgató asszonynak (MNL SzSzBML); Boros István igazgató úrnak, Jakab Rékának és Ember Tímeának (MNL VML).

A válaszok alapján négy csoportot tudtunk elkülöníteni:

1. A megye – vagy az akkori közigazgatási egység – vonatkozásában egykoron készült ilyen lista, és az a mai napig fennmaradt: Békés vármegye (*MNL BéML*);⁵⁵ Hajdú vármegye (*MNL HBML*);⁵⁶ Győr vármegye (*GyMSML*);⁵⁷ „Jászkunság” (*MNL JNSZML*);⁵⁸ Somogy vármegye (*MNL SML*);⁵⁹ Szabolcs vármegye (*MNL SzSzBML*);⁶⁰ Vas vármegye (*MNL VaML*).⁶¹
2. A megye – vagy az akkori közigazgatási egység – vonatkozásában egykoron készült ilyen lista, azonban a dokumentumot az idők folyamán sajnos kiselejtezték: Heves vármegye (*MNL HML*)⁶²; Pest-Pilis-Solt vármegye (*MNL PML*)⁶³; Tolna vármegye (*MNL TML*).⁶⁴
3. A megye – vagy az akkori közigazgatási egység – vonatkozásában valószínűsíthetően nem készült ilyen jellegű kimutatás: Baranya vármegye (*MNL BML*);⁶⁵ Borsod vármegye (*MNL BAZML*);⁶⁶ Fejér vármegye (*MNL FML*);⁶⁷ Komárom és Esztergom vármegyék (*MNL KEML*);⁶⁸ Nógrád vármegye (*MNL NML*).⁶⁹

⁵⁵ MNL BéML, IV. 258. b. 1898/1967.

⁵⁶ MNL HBML, IV. 256. 18. d. 245/1867.

⁵⁷ MNL GyMSML, Győr vármegye alispánjának iratai 1236/1867.

⁵⁸ http://www.szolarchiv.hu/id-806-aprilisi_honap_dokumentuma.html, letöltés: 2021. március 11. A dokumentum jelzete: MNL JNSZML, IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867.

⁵⁹ MNL SML IV. 259. b. Somogy vármegye Alispáni Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok 808/1867 II.

⁶⁰ MNL SzSzBML, IV. B. 255/B 117. d.

⁶¹ A lista jelzete: MNL VaML, Alisp. Közig. ir. 491/a/1867.; A listából adatok közül: Bajzik 2004. 189.

⁶² Heves és Külső-Szolnok vármegye alispáni mutatókönyve a következőket közli: „691/1867. Mexikói császári önkéntes csapatból visszatért, és e megye területén tartózkodók névsora.” MNL HML IV-256 15. Utólagos Lajstrom Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék első alispánjának iratairól. 1867-1871.

⁶³ A MNL Pesti Megyei Levéltár alispáni mutatójegyzékében két tétel is szerepel (1073/67 „Mexikói hazatért önkéntesek névjegyzéke a BM-ből” és 4608/67 „Mexikói hazatért önkéntesek iránt BM intézvény”), azonban a tájékoztatás szerint a dokumentumok selejtezésre kerültek.

⁶⁴ Az MNL Tolna Megyei Levéltár alispáni iratok mutatójegyzékében 926/1867 számon szerepel az irat, azonban sajnos nem maradt fent.

⁶⁵ Az MNL Baranya Megyei Levéltárból azt a tájékoztatást kaptam, hogy az alispáni mutatókönyvben nem szerepel a mexikói hazatérőkre vonatkozó utalás, illetve 1863-as esztendőttől nem maradtak fent másod alispáni iratok.

⁶⁶ Az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban 2019 őszén végeztem kutatásokat a témában, amelynek során ilyen jellegű kimutatást nem találtam.

⁶⁷ Az MNL Fejér Megyei Levéltára arról tájékoztatott, hogy az alispáni mutatókönyvben nem található a témában információ.

⁶⁸ Az MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltárból azon válasz érkezett, hogy az intézményben őrzött alispáni iratokban nem található arra vonatkozó utalás, hogy készült a hazatért önkéntesekről kimutatást. A mutatókönyvben a helytartótanácsi leiratok szerepelnek a mexikói toborzással kapcsolatban.

⁶⁹ Levelemre az MNL Nógrád Megyei Levéltára azt a választ küldte, hogy a levéltárunkban a 1862–1867 közötti alispáni fondokban nem találták nyomát ilyen jellegű dokumentumnak.

4. Egyáltalán nem maradtak fent alispáni iratok ezen időszakból: Bács-Bodrog vármegye (*MNL BKML*);⁷⁰ Veszprém vármegye (*MNL VML*).⁷¹

Ezekon felül fennmaradt egy további hivatalos hazatérési jegyzék is a mexikói önkéntesekről, melyet a *Budapesti Közlöny* 1867 augusztusában két különálló jegyzékben adott közre: „Nevenkinti létszáma a volt austriai önkéntes hadtest Mexicóból visszatérő egyéneinek”.⁷² Ez a lista azonban erős kritikával kezelendő, megbízhatósága nagymértékben megkérdőjelezhető, ugyanis számos olyan egyén is szerepel rajta, akik bizonyíthatóan egyáltalán nem (mint pl. Jajczay József) vagy csupán jóval később tértek haza (pl. Varjassy Béla, Berger Vilmos stb.), mint az 1867 elején a franciák által evakuált bajtársaik. Ebből kifolyólag tudományos igényű felhasználása teljes mértékben kerülendő.

Ahogy az osztrák önkéntes sereg történetének a feltárásához a legfontosabb helyszín Bécs és a bécsi Kriegsarchiv, úgy a magyarországi állomány szempontjából ugyanennyire fontos helyszín a budapesti *Hadtörténeti Múzeum*⁷³ és a *Hadtörténeti Levéltár*. A Hadtörténeti Levéltárban három nagyobb csoportra lehet osztani a mexikói osztrák önkéntes sereg tagjaihoz köthető dokumentumokat. A Cs. kir. magyarországi főhadparancsnokság (*General Commando*) 1864. évre vonatkozó iratanyagában több olyan okmány is található, melyek a „mexikói önkéntes hadtest” kötelékébe történő átjelentkezésekhez és belépésekhez kötődnek (ezekből egyértelműen látszik, hogy Magyarország területéről szép számmal csatlakoztak a Habsburg Birodalom egyéb területeiről oda vezényelt vagy ott élt személyek egyaránt, sőt a belépettek között akad bajorországi és oroszországi születésű önkéntes is).⁷⁴ A *Personalia* gyűjteményben Lenkey Albin levelezése⁷⁵ és gyulai Gaál Gyula iratai⁷⁶ képezik a Habsburg

⁷⁰ Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára azon információt közölte válaszlevelében, hogy a megyei alispáni iratok csupán 1945–1950 közötti időszakból maradtak fent a nevezett intézményben.

⁷¹ Az MNL Veszprém Megyei Levéltára válaszában arról tájékoztatott, hogy Veszprém vármegye alispánjának provizórium kori és kiegészés utáni iratainak nagy része elpusztult, és a megmaradt dokumentumok egyike sem az 1867-es esztendőre vonatkozik. Ezen felül az 1970-es években az Országos Levéltár Belügyminisztériumi levéltárában feltárt Veszprém megyére vonatkozó mikrofilmeken és dokumentumjegyzékben sem szerepel.

⁷² *Budapesti Közlöny*, 1. évf. 137. sz. (1867. augusztus 27.) 1524.; *Budapesti Közlöny*, 1. évf. 138. sz. (1867. augusztus 28.) 1542.

⁷³ A Hadtörténeti Múzeumba került emlékanyag-feltárást 2016–2017 folyamán végeztem el, melyek eredményét egy többrészes publikációsorozatban igyekszem bemutatni. Ennek első része megjelent: *Bobay István Zoltán: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között: Hadtörténeti Intézet és Múzeum (I. rész)*. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 17. Acta Musei Militaris in Hungaria, 17. (2017) 277–314.

⁷⁴ HL, General Commando 1864 I. abt/105

⁷⁵ HL, Personalia Gyűjtemény, 99/B VII. 137/d. Lenkey Albin levele szüleinek tengeri útjáról és a mexikói csatározásokról. A Lenkey család történetének lelkes kutatója, az elmúlt években elhunyt T. Ágoston László (1942–2017) író az 1980-as években hívta fel elsőként a figyelmet Lenkey Albin mexikói levelére, melyből egy nagyobb részletet is közölt. *T. Ágoston László: Lenkey tizedes Miksa császár seregében. Mexikói tudósítás 1865-ből. Magyarország.* (1984. január 15.) 22.; Ld. még: *T. Ágoston László: Lenkey huszárok.* Bp. 2009. 118–123.

⁷⁶ HL, Personalia Gyűjtemény, 38/D; VII.27;113/87.;10/88 Gyulai Gaál Gyula huszár ezredes (1840–1923)

Miksa mexikói császárságához köthető iratokat. A készülő adattár szempontjából a legjelentősebb dokumentumok a *Tiszti személyügyi anyagok* fondcsoport 1900 előtt született *tisztek anyakönyvi lapjai és BM-től átvett tartalékos tiszti okmánygyűjtők* alcsoportjában található, melyben a következő Mexikóban járt tisztek anyagát találjuk: Almásy Jenő hdpr.; Bydeskuty Aladár alez.; Bydeskuthy Sándor alez.; Dugovich Károly fhdgy.; Farkas Sándor alez.; Farkas Vincze nyá. őrgy.; Füzy István szds.; Gaál Gyula hdgy.; Gruber Károly szds.; Jajczay József t. hdpr.; László Béla ezds.; Palkovics József altábornagy; Pavlovszky Ede szds. (később címzetes alezredes);⁷⁷ Pókay János alez.; Popp Nándor szds.; Wágner Károly őrgy.

A *magyar katona vitézségének ezer éve* című munka 2. kötetében olvasható egy olyan kitétel, amely alapján (a „legio⁷⁸ magyar tagjaira vonatkozólag a m. kir. hadilevéltárban sok érdekes hivatalos adat található⁷⁹) elképzelhető, hogy a második világháborút megelőzően a budapesti hadilevéltárban még további dokumentumokat is őrizhettek a témára vonatkozóan (melyek talán nem vészelték át a budavári harcok pusztításait).

Az osztrák önkéntes sereg tevékenysége kapcsán még jelentős okmánnyal bírhatnak Franciaország és Belgium levéltárai és kulturális közintézményei, míg egyes önkéntesek későbbi sorsára vonatkozóan lehetnek még fontos információk olyan országok levéltáraiban, mint: Argentína, az Egyesült Államok⁸⁰, Kuba, Olaszország, Irán stb. Továbbá a későbbiekben fontosnak gondoljuk a környező országok Kárpát-medencei levéltárait is kiterjeszteni a kutatást.

Külön említésre szorul a *Family Search (Genealogical Society of Utah)* online felület, ahol jónéhány mexikói magyar veteránhoz köthető hivatalos dokumentum (mint például születési, házassági és halálozási anyakönyvek) érhető el, valamint több esetben némelyikük családfájának az ágrajza is pontosan nyomon követhető.⁸¹

A levéltári dokumentumokon felül szintén jelentős számú további források állnak rendelkezésre az adattár még pontosabb megalkotásához. Munkánkhoz számos magyar és

iratai 1860-1897. (Minősítési lapja, Kinevezési Okmányok, Parancsok, Napi Jelentések, Egyéb katonai vonatkozású iratok)

⁷⁷ Egyéb iratait ld. még: 1945 előtti HM 4. osztály tiszti névszerinti iratai. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kiss Gábor őrnagy úrnak a segítségéért.

⁷⁸ Értsd: mexikói osztrák önkéntes sereg.

⁷⁹ A magyar katona vitézségének ezer éve. II. Szerk. Pilch Jenő. Bp. 1933. 479.

⁸⁰ Az eddig feldolgozott adatok azt mutatják, hogy a mexikói osztrák önkéntes sereg katonái közül a későbbiek folyamán többen is az Egyesült Államokban telepedtek le hosszabb-rövidebb időre. 2013-ban az Egyesült Államokban végeztem kutatásokat egy, az USA-ban, majd később az egykoron létező Hawaii-szigeteki Királyságban is megfordult magyar katona, Jajczay József életére vonatkozóan. A kutatás eredményeit ld.: *Bobay* i.m.

⁸¹ Ezúton szeretném megköszönni a pueblai állami levéltár igazgatójának (*Archivo General del Estado de Puebla*), Antonio Blanco Guzmánnak, hogy az intézmény felkeresésekor felhívta a figyelmemet arra, hogy a Family Search felületén digitalizált formában már megtalálható a mexikói hivatalos anyakönyveknek a döntő többsége.

idegen nyelvű szakirodalmat, életrajzi adattárat, lexikont, hivatalos kiadványt és közlőnyt, újságcikket, gyászírt, nekrológot, gyászjelentést, statisztikai adatot, haditengerészeti jelentést, naplót, visszaemlékezést és egyéb egykorú elbeszélő forrást stb. is felhasználtunk, melyekre jelen írásunkban részletesebben nem térünk ki.

Összegzés a kutatás pillanatnyi állásáról

A területi korlátok miatt számos egyéb lényeges módszertani kérdésre (mint például a személyazonosság elfogadásának kérdése), egyéb eredmények ismertetésére (a mexikói köztársasági oldalon harcolt magyarok létszáma vagy feltételezhetően egy magyar származású tiszt, „Jobahazi Torok” felbukkanása a Francia Idegenlégióban) és további meglátásaink kifejtésére (miért is tartjuk szükségesnek egy magyarországi szempontú válogatott adattár létrehozását) ezen írásunkban már nem nyílik lehetőség. Ezeket az adattár végső eredményeivel együtt, a jelenleg befejezés alatt álló doktori disszertációmban tervezünk közölni. Az adatok feldolgozása még zajlik, várhatóan 2021 második felére fog elkészülni, ezáltal ezen írásunkban az eredményeket illetően egy részletes összefoglalást még nem tudunk az olvasó elé tárni. Ennek ellenére az ez idáig feldolgozott adatok fényében bizonyos következtetések már levonhatóak. Egyrészt egyértelműen kijelenthető, hogy Tardy Lajost 1990 januárjában bekövetkezett halála megakadályozta azon nagy ívű munkája befejezésében, melynek egyik fő célja a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált magyarországi katonák adatbázisának a megalkotása volt. A halálát követően fél évvel posztumusz megjelent lista ezen szempontból nem tekinthető befejezettnek, sőt a Tardy-féle kézirattal és az eredeti dokumentumokkal is összevetve jó néhány helyen korrigálásra szorul. A Tardy által közölt 1046 fős létszámhoz képest a történelmi Magyarország egészét tekintve az állomány arányszáma valamivel magasabb lesz (talán eléri az 1300 főt). Egyértelműen látszik, hogy a listáról főként a Katonai Határőrvidékről, Szlavóniából⁸² és Horvátországból származó személyek „maradtak le”, de emellett akad több olyan magyarországi illetőségű személy is (mint pl. az egri születésű báró Korda Gyula), akik szintén nem szerepelnek a nevezett listán. Felülvizsgálatra szorul az ún. „Tornisterkind”-ek⁸³ kérdése is (ilyen személy például a milánói születésű Popp Nándor; a grazi születésű Miskey

⁸² Példának okáért nem szerepel a listán Krigovszky Mátyás 48-as honvéd, aki a bécsi katonai törzslapjának nyelvtudásra vonatkozó része alapján egyértelműen magyar nemzetiségű lehetett. Életrajzát ld.: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Bp. 1998. 320–321.

⁸³ Azon személyeket érti alatta a történetírás, akik az Osztrák Birodalomban, de magyar nemzetiségük ellenére Magyarország határain kívül születtek, általában a birodalom távoli pontjain szolgáló katonatiszt vagy az államigazgatásban dolgozó édesapa folytán.

Alajos orvos; és feltehetően az Abaúj vármegyei Boldogkőváralján született Girardi Luigi, aki a bécsi katonai törzslapja szerint csak olasz nyelven beszélt).

A sereg magyar nemzetiségű katonáinak területi eloszlása lefedte az egész Kárpát-medencét, bár az erdélyi származásúak aránya jóval csekélyebb volt. Az állományban szép számmal képviseltették magukat a magyarországi nemzetiségek is. Kimagaslik a szlovákságnak és a hazai németeknek (erdélyi szászok, felvidéki cipszerek, valamint burgenlandi és bánáti németek) a száma. Külön érdekesség, hogy a bécsi okmányok szerint a seregnek tagja volt egy moldvai csángó magyar katona is. A nemzetiségi meghatározás szempontjából kiemelkedően fontosnak tartjuk a katonai anyakönyveken szereplő nyelvismereti adatok összegyűjtését is. Úgy tűnik, hogy az okmányon szereplő nyelvtudásra vonatkozó rubrikában lejegyzett sorrend valószínűleg egyfajta erősségi sorrendet mutat. Az adatok feldolgozása közben nagyon szépen kirajzolódnak a birodalom egynyelvű és a többnyelvű országrészei, régiói és települései. A nyelvtudások vizsgálata alapján az is megállapítható, hogy 1864-et megelőzően sokan szolgálhattak Magyarország területén (elsősorban csehek, lengyelek; másodsorban osztrákok, olaszok) állomásozó cs. kir. egységeknél.

A sereg társadalmi összetétele is vegyesnek mondható. A tisztikarban szép számmal szolgáltak magyar nemesi (Almássy, gyulai Gaál, Kubinyi, kászonjakabfalvi László, Lenkey, Varjassy, wettersädti Wagner, ippí Bydeskuty, Bertóthy, szentgyörgyi Czeke, érkeserűi Fráter stb.) és főúri (báró Babarczy Sándor, báró Czillich Guidó [bécsi születésű], báró de Fin Hamilkar, báró taródházi Mikos János, báró Bibra Károly, báró Kulmer István, báró Metzger Ernő, báró Podmaniczky Ödön, báró Sahlhausen Móric, gróf De La Motte Artúr, gróf Forgách Antal, gróf Wickenburg Edmund és gróf Zichy Zsigmond) családok tagjai.

A tiszti karbanszinte minden csapatnemnél felbukkantak magyarországi születésű személyek, de egyértelműen a huszárságnál volt kimagasló az arányuk (több mint 75%).

A sereg toborzása 1864 tavaszán kezdődött, és a katonák kiképzése a mai Ljubjanában egy volt cukorgyár épületéből kialakított laktanyában folyt (Cukrarna, napjainkban kulturális központnak alakítják át). 1864 szeptemberében egy innen írt magyar levelet közölt a *Vasárnapi Újság*, melynek írója a következőket közölte:

Mi körülbelül negyedfélszázan⁸⁴ vagyunk magyarok a császári mexikói légióban, kik körül a mai rapport után 127 huszár a többi tüzér, gyalog, vagy pionir.⁸⁵ — Ezek körül sokan írni sem tudnak, vagy pedig más körülmények által visszatartattak az írástól — de még is szeretnék ha otthonvalóik valami hírt hallanának felőlök. — Tehát mint mondám,

⁸⁴ Értsd: 350-en.

⁸⁵ Értsd: utász.

*közel 350-nen vagyunk magyarok, összes legionáriusok pedig már 3000ren; de mivel 6000-nek kell lenni, még messze állunk a számtól.*⁸⁶

A levél alapján 1864 szeptemberéig a végleges magyarországi állománynak csupán bő egyharmada jelentkezett mexikói szolgálatra. Az eddig feldolgozott törzslapok eredményeit alapul véve beigazolódni látszik azon folyamat, hogy a magyarországi születésű személyek belépési hajlandósága 1864 augusztusától, vagyis az idézett levél keltét követően emelkedett meg.

A kiszállítások és a csapatfeltöltések terén is több eredmény kirajzolódik. Fontos kiemelni, hogy ezek alapján kijelenthető, hogy azok közül, akik csatlakoztak a mexikói önkéntesek sorába, nem minden egyén került kiszállításra Latin-Amerikába. Többen közülük még Ljubjanában elhaláloztak, sokakat egészségügyi okokból szereltek le, míg többeket kicsaptak a seregből (a magyarországi állományt vizsgálva az idáig feldolgozott adatok alapján a ki nem szállított egyének száma elérheti akár a 15%-ot is). A transzportok tekintetében az is megállapítható, hogy az uralkodó mellett szolgálók (mint pl. Tüdős József) és az uralkodó mellé testőrszolgálatra beosztottak korábban utaztak el (1864 tavasza és júliusa), míg néhány tiszt 1864 kora őszen a belga önkéntesekkel kelt útra a franciaországi Saint-Nazaire-ből. A sereg döntő többségének kiszállítása 1864 novembere és 1865 márciusa között 7 nagyobb transzportban zajlott Trieszt kikötőjéből a Compagnie Générale Transatlantique hajóinak fedélzetén. 1865 késő nyarán és őszen a mexikói szolgálat alatt egy rövid időszak során az önkéntes sereget mexikóiakkal kezdték feltölteni. 1865 ősztől megindulnak a szórványos kiszállítások és hazaszállítások, és ez alatt az időszak alatt sokan dezertáltak, leszereltek, átálltak, illetve néhányakat ki is csaptak a seregből. 1866 tavaszán tartottak még egy nagyobb toborzást (május elejéig), hogy feltöltsék a sereget (kb. 1000 fő), de ezeket a katonákat már nem szállították ki (a Tardy-listán egyikük sem szerepel).

A témával foglalkozó magyar nyelvű írások többségében gyakran az a téves információ jelenik meg, hogy az osztrák önkéntes sereg katonái a II. Mexikói Császárság bukásáig szolgáltak Mexikóban, és csak az uralkodó kivégzését követően szállították haza őket. Ezzel szemben a katonák hazatérési folyamata – bár nem mindenki esetében beszélhetünk erről – több lépcsőben zajlott. Az adatok elemzése rávilágított arra, hogy többen „menet közben” 1865 és 1866 folyamán szereltek le, és kerültek hazaszállításra, vagy maradtak Mexikóban (az AGN-ben fellelhető kérvények alapján 1866 nyarától különféle indokokkal többen is hosszabb szabadságot és Európába való látogatást kezdeményeztek). A mexikói osztrák önkéntes sereget 1866 decemberében uralkodói rendelet folytán feloszlatták, és a katonák közül aki akart, az hazatérhetett szülőföldjére, és a távozó francia seregekkel hagyhatta el Mexikót. Velük szemben viszont akik továbbra is kitartottak az uralkodó mellett, azok

⁸⁶ *Vasárnapi Újság*, 11. (1864. szeptember 18.) 395.

zömmel átléptek a Mexikói Császári Nemzeti Hadsereg kötelékébe. Ezen csoport későbbi sorsát illetően további eltérések is megfigyelhetők. Közülük néhányan 1867 januárja és áprilisa között leszereltek, míg nagyobbik részük 1867 nyaráig a Puebla, a Querétaro vagy a Mexikóváros körüli harcokban elesett vagy hadifogságba esett. Ők a hadifogság helyszínétől (Querétaro, Mexikóváros, Puebla) függően külön-külön csoportokban érkeztek vissza Európába, vagy telepedtek le Mexikóban.

Fontos kiemelni, hogy az önkéntesek nagy részének az életrajzi adatait illetően csupán annyi információval rendelkezünk, amennyi az *Österreichische Freiwilligenkorps katonai törzslapjain szerepel. Az elmúlt évek kutatómunkájának köszönhetően azonban feltárásra kerültek olyan újabb adatok, melyeknek segítségével elkészíthetővé vált a katonák közül közel ötven személy részletesebb életrajza, és több mint 150 résztvevőhöz kapcsolódóan sikerült feltérképezni további kiegészítő életrajzi adatokat.*

Ezek alapján az önkéntesek Mexikót megelőző életszakaszait illetően is kimutathatóak bizonyos minták. A seregben több olyan magyarországi személy is szolgált, akik első háborús tapasztalataikat az 1848–49-es magyar szabadságharcban szerezték, és döntő többségük mint magyar honvéd vett részt a harcokban, de akadnak olyanok is, akik a császári házhoz hűek maradván a túloldalon küzdöttek. Szintén többen vettek részt közülük az 1859. évi francia–szárd–osztrák háborúban. Az állományból bizonyíthatóan többen megfordultak Olaszországban az 1860-as évek első felében Garibaldi légiójában és az Olaszországi Magyar Légióban, illetve jó néhányan részt vettek az 1863. évi januári lengyel felkelésben is, sőt egyes források oszmán szolgálatba állt, illetve a krími háborúban részt vett katonákat is említenek.

1867 után a katonák közül többen Mexikóban maradtak és kezdtek új életet, egy részük pedig később innen is továbbállt. A Mexikóban maradt „osztrák” önkéntesek esetében megfigyelhető egy kisebb „átvándorlási hullám” is az Egyesült Államokba, de az egykori önkéntesek közül sokan felbukkantak a föld számos egyéb pontján is: akadt közöttük római étteremtulajdonos, uradalmi lovász Nagy-Britanniában, a hawaii királyi testőrség kiképzője, az argentin hadsereg lovassági tisztje, az 1870–71-es francia–porosz háború résztvevője és a perzsa hadsereg tábornoka.

A visszatértek közül többen a „civil pályán” folytatták életüket, és sokaknál megfigyelhető az elszegényedés és koldusbotra jutás, valamint bűncselekmények (elsősorban sikkasztások) elkövetése.

Egy most megjelent írásunkban arra mutattunk rá, hogy a mexikói veteránok rendkívül aktívak voltak az 1877–78-as orosz–török háború idején szerveződő légiók történetében.⁸⁷

⁸⁷ *Bobay István Zoltán: Mexikói veteránok az 1877–78. évi orosz–török háborúban. Orpheus Noster, 13. (2021) 87–101.*

A későbbi sorsokat illetően a hazatért katonák egy része a katonai pályán folytatta a karrierjét (Közös Hadsereg; Cs. és Kir. Haditengerészet; M. kir. Honvédség; Magyar Királyi Csendőrség), és sokan közülük magasabb rendfokozatokig jutottak (a magyarországi állományból egy személy tábornoki, egy nyugalmazott vezérőrnagyi és egy pedig altábornagyi rangra emelkedett). Külön említésre méltó Pavlowszky Ede életpályája, aki 1850-ben kezdte meg katonai szolgálatát, 1859-ben részt vett a szárd–francia–osztrák háborúban, 1867-ben Habsburg Miksa császár mellett jelen volt Querétaro ostrománál, majd a hazatérését követően a M. kir. Honvédségnél folytatta a pályáját, ahonnan 1902-ben vonult nyugállományba. A története azonban itt nem ér véget, ugyanis 1914. december 4-én több mint 80 esztendőes korában reaktiválták, és „mint nyugállományú és czimzetes és valóságos őrnagy tényleges beosztást” nyert, és egészen 1917 májusáig szolgált az első világháborúban mint kórházparancsnok.⁸⁸

Az egykoron a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált magyarországi katonák életrajzi adattárának összeállítása rendkívül időigényes és összetett feladat. Mint láthattuk, számos különböző országban találhatóak erre vonatkozóan levéltári dokumentumok és adatok, továbbá ezen írásunkban nem szóltunk az adattárhoz felhasználható nagy mennyiségben rendelkezésre álló publikált forrásokról sem. A többéves és több ezer kilométeres utazást felölelő kutatás következtében összeállíthatóvá vált adattár olyan történelmi, társadalmi összefüggésekre és elfeledett életutakra irányíthatja rá a figyelmet, melyek ez idáig nagyrészt teljes mértékben elkerülték a magyar történettudomány figyelmét, vagy csupán marginális jelleggel jelentek meg.

⁸⁸ HL, Tiszti személyügyi anyagok. 1945 előtti HM 4. osztály tiszti névszerinti iratai. 1935/Pawlowsky Ede; és uo. Tiszti személyügyi anyagok. 1900 előtt született tisztek anyakönyvi lapjai és BM-től átvett tartalékos tiszti okmánygyűjtők. 28332 és 28319.